

Никола Милованчев – Срби и Православље до XX вијека (Далмација, РСК...)

19. јула 2016.

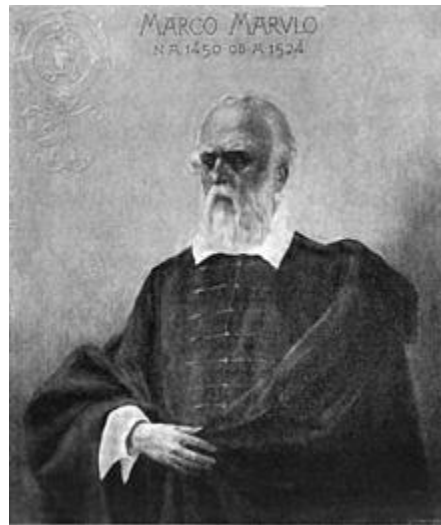

Манастир Крка

Још у ранохришћанско време, у IV веку, на подручју римске провинције Далмације постојала су бројна српска насеља. На жалост, од XIX века, политичке прилике нису омогућавале детаљнија археолошка истраживања најстаријег периода боравка Срба на тим просторима. Тек у време краткотрајне Републике Српске Крајине, током 1993. и 1994. године, археолозима предвођеним проф. др. Ђорђе Јанковићем било је омогућено да барем деломично истраже више локалитета на подручју **Книнске Крајине и Лике (Србски кланац, Купиново, Доњи Лапац)**, као и суседног подручја Дрвара и Грахова; већ 1995. скршена је РСК и од тада даља истраживања нису била обављана.

Резултати археолошких радова објављени су 1998. у књизи Ђорђа Јанковића „Српске громиле“ и за неке су били запањујући: у потпуности су потврђени стари историјски извори (нпр. франачког историчара Ајнхарда из прве половине IX века и арапског историчара Ал-Мас’удија из X века) о битисању Срба на тим просторима. Овим ископавањима врло је ојачана и хипотеза о српском етничком пореклу Светог Јеронима Стридонског, јер је на подручју места његовог рођења (Стридона односно данашњег Грахова) уз гробља нађен и новац цара Валенса из периода живљења Св. Јеронима, из друге половине IV века. Ипак, велика већина Срба прихватила је хришћанство тек у каснијим вековима. Свакако, за праћење историје хришћанства а и историје српског народа на подручју Далмације незаобилазна је књига владике Никодима Милаша „Православна Далмација“ (Нови Сад, 1901). Заборављени историчар долине Неретве, прота Љубо Влачић, у свом важном делу „Из прошлости српске области неретљанске“ (Мостар, 1901) наводи да су Срби и Хрвати у Далмацији масовно примили православље од грчких свештеника а по напутку св. Кирила и Методија, у време византијског цара Василија Македонца (867 – 886. г.); задњи се покрстише Неретљани. Влачић о Макарском приморју каже: „У Макарском приморју око 872. године подигнуто је више православних манастира, као у Заострогу, Пољицу и Макру.

У Макру постојао је манастир све до XV. вијека“; затим аутор наводи да су плоче са натписима заострошког манастира из IX века остале до 1747. г., када су избрисане и употребљене при зидању данашњег католичког самостана. Биће ипак да је још у другој половини XIX века остао неки траг о старим временима, јер је у то време фрањевац и врстан књижевник, рано преминули фра Иван Деспот (1851 – 1886) који је и сам био родом из Заострога, употребљавао псеудоним „Србољуб“; дирљив је његов запис у Спомен-књизи манастира Савина за 1880. год. (Бошко Стрика: Далматински манастири, Загреб 1930, стр. 236). И фрањевац Анте Лулић наводи у свом делу „Compendio storico-cronologico di Macarsca e del suo littorale ossia Primorje«, штапаном у Сплиту 1860, да су Срби Макарског приморја примили хришћанство 872. године. Никола Милованчев: О Србима и православној вери на просторима данашње Хрватске до XX века.

Марко Марулић

840 године српски краљ Радослав био је присиљен да емигрира у Рим, јер је његов син Часлав узурпирао престо. С тим у вези, занимљиви су стихови књижевника Марка Марулића Сплићанина у његовим „Писмицама“, у којим се каже да су краљу Радославу одбегли Лика и Крбава, као и Равни Котари до воде Цетине, односно тврди се да су тада, у IX веку, крајеви Далмације северно од реке Цетине, заједно са Ликом и Крбавом изашли из српског краљевства.

У другој половини деветог века деоба још увек заједничке цркве назирала се на Јадрану и у његовом залеђу, паралелно са политичком поделом. **Постајало је јасно да се Хрвати нагињу Риму а Срби ка Константинопољу.** Историчар Иван Каталинић објавио је 1834. у Задру своје дело „Storia della Dalmazia«, у којој описује тадашње стање. По њему, после смрти српског краља Часлава, дошао је из Рима његов полубрат Павлимир (или Белимир), искрцавши се у Гружу, срдечно дочекан од Дубровчана. Признали су га прво Требињани а затим и сви други српски главари осим Љутомира, вележупана Раше, којег је покорио. Тада је пожелио да се окуни у Дувну, које је припадало Србији, уз границу са хрватском Далмацијом, којој је припадало Ливно. На свечаност у Дувно 877. г. дошла су три изасланика цара Василија Македонца (Михајло, Лав и Јован) али и хрватски војвода Домагој и четири папина изасланика (два кардинала и два бискупа).

Били су присутни и „сви српски великаши и црквени великодостојници“, како то каже историчар Каталинић. 12 дана вођене су расправе „под председањем кардинала и папинског викара Онорија, расправе о божанским законима, светом писму, стању цркве, овластима војвода, банова, капетана и о стању у краљевству“. Овај сабор Каталинић назива „српско-хрватско-далматинским“ и наводи да су његове одлуке састављене у облику Законика „на славенском језику“, који се спомињао још у X веку. По истом извору, тада су одређене и границе: Хрватској је припало подручје западно од Дувна, названо Доња Далмација а Србији од Дувна на исток, с тим да је Србија затим реком Дрином подељена на два дела, на Босну и Рашу.

За X век везано је једно питање о којем српски црквени историчари не расправљају: питање места рођења Свете Петке односно тврђење да је она Дубровчанка, да је рођена у Епидауруму, данашњем Цавтату.

Потпуно се заобилази чланак Милоша С. Милојевића објављен 1871. у XXXI књизи Српског ученог друштва „Правила Св. Петке Параскеве српске“. Аутор чланка је у манастиру Свих Светих у селу Лештани код Охрида нашао Пролог на пергаменту из XIII века, са правилима службе Светој Петки. На жалост, Српско учено друштво, претеча Српске академије, није одобрило средства за откуп оригинала овог драгоценог рукописа и данас га имамо сачуваног само у препису М. Милојевића. У овом српском споменику од пре осам векова, изричито названом „Дубровачки“, назив службе великој светитељки гласи: „Служба преподобне матере наше Петки Параскеви Српској (названој) Епидаурском“. У Прологу се изричито каже да је „Света дјевица Петка у монаштву названа Параскева била рођена у граду Епидауру српском од христољубивих и благочестивих родитеља, хришћана, у време краља српског Хвалимира...“. Дакле, децидно се наводи тачно време рођења светитељке: данашњи аутори сматрају да је била рођена око 944. године; по историчару Пантелији Срећковићу („Историја српског народа. Књига прва. Жупанијско време (600 – 1159). Београд, 1884, стр. 233), кнез Травуније Хвалимир Властимировић, који се спомиње у српском Дубровачком прологу нађеном у Лештанима код Охрида, владао је од 930. до 950. године! Споменимо и ове чињенице које би требало да разјасне будућа испитивања цитираног српског дубровачког споменика из XIII века: да је у непосредној близини Цавтата, у Боки Которској, култ Свете Петке и данас јак не само међу православним, већ и међу покатоличеним Србима – заједнички се масовно прославља 8. августа у селу Буновићи, између Котора и Херцег Новог (о томе А. Гавриловић: Света Петка поново спаја, „Политика“, 24. 06. 2008); да се рт код Дубровника зове Петка; да се у Дубровнику пут изнад рта зове Пут на врх Петке; да се два топонима на брду зову Велика и Мала Петка (нису ли можда ту биле две цркве, посвећене Св. Параскеви Римској и Св. Параскеви српској?) итд.

У време IV крсташког рата, цену због хришћанских разлика је, осим Земуна, платило и православно становништво Задра: нису помогли ни крстови истакнути на бедемима града; град су новембра 1202. године заузели француски и млетачки крсташа, који су после неколико дана свој крвави пир завршили у масовним међусобним борбама и убиствима.

И на северу данашње Хрватске, у XII веку преламала се линија борбе Византије и Рима.

У то време, око 1130, велики жупан Србије Урош, удао је своју кћерку Јелену за мађарског краља Бела II слепог. 1141. г., када је Бела II умро, уместо малолетног сина Гејзе II, Угарску су водили његова жена Јелена и њен брат Белош Вукановић, који је био угарски палатин, што би данас одговарало титули председника владе. Уједно, Белош је од 1142. до 1158. био и бан Хрватске и непосредно је управљао Хрватском и Славонијом. Како каже историчар Барање, прота Стеван Михалцић, у то време „утврђивао се српски живаљ међу Дунавом и Дравом тим јаче, што је баш у то време грчки цар Манојло и политиком и војничком силом притиснуо Србе на Балкану“ („Барања од најстаријих времена до данас“, Београд 1991, стр. 77). Овај српски живаљ несумњиво је био одан православљу, с обзиром да је наследнику Беле III, његовом сину Имри, папа Иноћентије пребацивао у писму од 14. септембра 1204., да и ако је његова држава склопљена из више народа, ипак има у њој само један латински манастир, премда грчких има много (исто, стр. 81).

1219. године Свети Сава је основао самосталну српску архиепископију, утемељивши осам нових српских епископија. Једна од њих била је у хумској земљи, у Стону, у храму пресвете Богородице (Никодим Милаш, „Стон у средњим вијекима“, Дубровник 1914.). Први српски православни епископ у Стону био је Хиларије. Тада, средином XIII века, у Стону су столовали захумски кнезови из рода Немањића а неки од њих су били богумили. У Стону је било више православних цркви; за цркву Св. Петра у стонском пољу наводи хрватски историчар Никола Звонимир Бјеловучић („Povijest poluotoka Rata«, Сплит 1921, стр. 54), да је из VIII вијека, и да је имала кип Св. Петра са натписом на ћирилици. Звонимир Бјеловучић наводи документе да је седам православних цркви у Стону било порушено 1433. г., односно 100 година после доласка Дубровчана; тада су се неки Стоњани позивали у расправи са дубровачком владом, да су они наследници српског попа Братослава из Стона и да су зато законити наследници земљишта тих цркви.

Дон Антун Бабурица

За разумевање историје српског народа и православне цркве на подручју Дубровачке републике изузетно је значајан рукопис који је годинама у тајности, плашећи се да ће бити отрован, писао дон Антун Бабурица, жупник села Орашац код Дубровника.

Тај рад под називом „Прилози културној историји Дубровника“ завршен је 1947. године, а аутор га је крајем 70-их година прошлог века, неколико година пре своје смрти, предао историчару Боке Которске, Максиму Злоковићу из Тивта; замолио је да се текст држи у тајности до његове смрти а после тога пошаље Матици српској и САНУ, што је и учињено: Максим Злоковић је 1989. два примерка изручио мени, рекавши: „Од тога што смо послали неће бити ништа, чувај и објави једног дана!“. Цитирам жупника дон Антуна Бабурицу:

„Na teritoriji dubrovačke republike od pamtivijeka i uvijek samo su se zidale crkve posvećene u čast Hristovu, sv. Duha, Bogorodice, Anđela i svetitelja istočne, a nikad zapadne crkve. Za ovaj dokaz ćemo navesti samo parohijske crkve, koje se nalaze na dubrovačkoj teritoriji. Затим се наводе: Dubrovnik i okolina (следи попис 18 цркви); Konavli (попис 8 цркви); Ston i okolina s Mljetom: (попис 13 цркви) i Pelješac s Lastovom (попис 10 цркви). Затим следи закључак:

„Iz ovoga vidimo da su: a) sve crkve, koje su već postojale kada su došle u posjed republike bile posvećene samo istočnim pravoslavnim svetiteljima, iz čega izlazi da je i narod bio pravoslavne vjere; b) da su i one koje su kasnije za vrijeme republike građene isto tako posvećene istočnim svetiteljima, jer ih je narod podizao, a narodu su istočni svetitelji bili duboko u duši usađeni, te su koliko dubrovačke vlasti, toliko sama crkvena vlast, pa čak i sami franjevci koje su određivali da pokatoličavaju pravoslavni živalj, morali popustiti iz taktičnosti pred narodom, samo da postignu što jače svoj cilj, pokatoličenje naroda i učvršćenje rimske crkve u narodu i da tako preko istočnih svetitelja narod fanatizuju. Svoje pak zapadne svetitelje postavljali su u iste crkve podižući u istim crkvama druge oltare i tako su ipak, zaobilaznim načinom, svoj cilj postizali“.

Немогуће је на овом месту донети шири цитат дела дон Антуна Бабурице али упозоравам посебно на V. поглавље студије, које има непроцењиву етнографску и историјску вредност а које гласи: „Православља српског трагови у народним вјерским обичајима“. Са овим текстом је у потпуној хармонији и чланак познатог словеначког историчара Грегора Чремошника „Национални карактер Срба у средњем веку“, који је објављен 1938. године на немачком језику у Марибору, у листу „Mariborer Zeitung“ а који се бави националним карактером Срба на острву Ластово у XIII и XIV веку; ни тај значајан чланак још није објављен на српском.

Што се тиче јужнојадранских острва, треба навести и ове податке: у уговору склопљеном 1185. између Стевана Немање и Дубровника, српској држави је остала врховна власт над Корчулом и Висом. А краљ Милутин је још 1315. тражио од Дубровчана повратак Ластова. Свакако, да и после седам векова западног хришћанства, на острву Вис остала није успомена на православну веру и српску народност, не би 20-их година прошлог века дошло до повратка дела Вишана на српско православље и до изградње православне цркве у месту Вис. И не би Вис, у кратком времену до априлског рата 1941. изњедрио три свештеника СПЦ. Споменути храм је на жалост срушен 1964. године, уз противљење ондашњег потпредседника Југославије Александра Ранковића али са директним одобрењем тадашњег председника Јосипа Броза.

О деловању српске православне црквене организације у Лици пре доласка Турака писао је Перо М. Крајиновић, свештеник из Госпића, у брошури објављеној у Загребу 1892.: „Српска црква на Лици од првог јој појава до Крушедолског сабора. 1400-1708“. Из тог времена, из прве половине XV века датира и оснивање суседног манастира Рмањ, који су потакли Катарина Кантакузина Бранковић и њен муж Урлих гроф Цељски.

Катарина Бранковић Цељска била је одана православној вери а на њеном двору стално су била два православна калуђера из Србије; тако је и настао 1454. године Вараждински апостол, најстарија књига Срба на просторима данашње северозападне Хрватске.

Претпостављам да би археолошка истраживања православне цркве у Војаковачком Осјеку, посвећене Светом Николи, породичном заштитнику династије Бранковића, дала занимљиве резултате у погледу времена изградње те цркве. О деловању православне јерархије у Угарској и Хрватској тог доба сведочи и **була папе Николе V деспоту Ђурђу Бранковићу, која по наводима др. Драге Роксандића „не само осигурава слободу православне вјероисповиједи него и право подизања девет манастира“** (Драго Роксандић, „Срби у Хрватској“, Загреб 1991, стр. 10).

После пада Српске деспотовине 1459. године, егзодус српског народа према западу и северу постаје масован и многе избеглице, нарочито у XVI и XVII веку долазе на просторе данашњих држава Хрватске и Словеније, па чак и Италије и Аустрије. И у Далмацију се у XV веку насељава много Срба из Босне, па се тада спомињу многе православне цркве: у Кули Атлагића (1450), Пађенама (1456), Полачи (1458), Голубићу (1463), Книнском Пољу (1468) и другде.

У најудаљенијим крајевима, стање досељеника је у правилу било најтеже. Тако су нпр. у Истри, по наводима истарског историчара Мирослава Бертоше, досељеници морали унапред прихватити обавезу да ће примити католичку веру.

Ипак, и на делу северног Јадрана тада се развијала православна црквена организација. У свом делу „Карловачко владичанство“ (Карловац 1891, репринт Топуско 1990, Прва књига, стр. 179), прота Манојло Грбић преноси податке аустријског топографа Фраса по народном предању, **о постојању развалина више православних цркви око Сења и Новог (Винодолског), као и рушевина манастира код Модруша. Од 1600. г. на граници Горског Котара и Лике настаје православни духовни центар, манастир Гомирје.**

У Славонији, већ око 1557. у време патријарха Макарија Соколовића, устројена је Пожешка митрополија, која је замрла око 1690. године, у време ослобођења Славоније од Турака. Међутим, убрзо се, 1705. успоставља се славонско владичанство са седиштем у Пакрацу; те године патријарх Арсеније Чарнојевић посветио је у манастиру Крушедол Софронија Подгоричанина за првог владика пакрачког.

На Жумберак, рубни део Хрватске уз границу са Крањском, Срби се масовно насељавају од 1530. године али је ситуација била врло тешка од XVII века, због притисака на унијаћење. За то подручје је карактеристично да је већ око 1560. било сарадње православних лица са словеначким протестантом Приможем Трубаром; спомињу се Јован Малешевац (или Милешевац) и Матеј Поповић, који су хтели да у Метлики у Белој Крајини оснују ћирилску штампарију. Међутим, калуђера Матију Поповића убио је почетком 1563. на Жумберку један православни свештеник, због сумње да је примио лутеранство. **На бројност Срба на просторима данашње северозападне Хрватске у време сељачке буне 1573. г. указује и рад филолога, професора Свеучилишта у Загребу, др. Милка Поповића (Поповићи, Жумберак 1895 – Загреб, 1971) „Seljačka buna u Hrvatskoj godine 1593 (1573!) i žumberački uskoci obeju vera“, Zagreb 1964.**

У овом историјском раду, издатом у приватном издању аутора неколико година пре његове смрти, др Милко Поповић указује, да не само да је буна угушена од стране православних Ускока са Жумберка, већ су и устаничку страну водили људи истог порекла: Илија Грегорић, вођа устаничке војске, био је Ускок православне вере (из Сошица на Жумберку), исто тако и његов блиски сарадник и побратим Марко Ножина (из Стојдраге на Жумберку) а и сам вођа устанка Матија Губец био је син православног Ускока који се доселио и оженио у хрватском католичком селу. Милко Поповић чак изричито тврди да је записник о саслушању Матије Гупца уништен да би се сакрило његово порекло!

1611. почиње Марчанска унија. Те године унији је приступио епископ Симеон Вратања (вретанијски), којег је две године раније за владикау изабрао архијерејски сабор Пећке патријаршије а који је столовао у манастиру Марча код Чазме; тада наступа један и по век изузетно великих притисака али и народног отпора. 1672. г. на доживотну робију у служење на галијама на Малти послано је 14 калуђера манастира Гомирје и Лепавина а 1715. на вратима манастира из пушака је убијен игуман лепавински Кодрат.

И у Далмацији, притисци су били велики, понекад чак и већи од оних за које знамо. Велики црквени историчар, владика Милаш, у својој „Православној Далмацији“ негирао је тврдњу језуите Фарлатија о превођењу на католицизам неколико хиљада православних Срба, дана 1. новембра 1649, на острву Вир код Задра. На жалост, имам усмено сведочење којем верујем и знам за случај човека који је у једном католичком архиву пре двадесетак годинама видео оригинални списак тих прелазника, са свим именима.

По извештају Франческа де Леонардиса Конгрегацији за пропаганду вере из 1644. и 1645 о Пећкој патријаршији, на подручју данашње Хрватске деловале су следеће епархије наше цркве: пожешка, неретванска, личка и хрватска (Марко Јачов, списи Конгрегације за пропаганду вере у Риму о Србима 1622 – 1644, I, Београд 1986, стр. 653). Генерално узевши, ситуација је за православне Србе ипак била боља на подручјима Војне Крајине, јер су војне власти требале српске војнике и то је био разлог за већу попустљивост – реч толеранција се ипак не може употребити.

Од средине XVIII века долази до смиревања верског прозелитизма, можда и као последица масовног исељавања Срба у Русију средином тог века; негативан изузетак је опет био Жумберак. Крај тог века Српска црква на просторима Хрватске, Славоније и Далмације је дочекала са чврсто постављеном организацијском структуром; велики проблем су ипак били кадрови, јер је велик део свештенства имао само минимум теолошког образовања.

Јосип Јелачић положио своју заклетву као бан пред српским патријархом Рајачићем.

До пуне еманципације Срба долази половином XIX века: револуционарне 1848. године Срби преузимају политичку иницијативу и на заседању Хрватског сабора те године чине половину саборских заступника; томе долази и симболички чин да је хрватски бан Јосип Јелачић положио своју заклетву као бан пред српским патријархом Рајачићем. Наредних деценија води се борба за пуну српску верску и народну слободу, с мањим или већим успесима и осцилацијама; ипак, пуна еманципација у условима Аустро-Угарске монархије није могла да буде постигнута.

Пуна слобода долази са Уједињењем 1918. године; тај период је уз ослобођење од стране власти, донео и све проблеме либерализма и велике друштвене изопачености, у **многим сферама друштвеног живота погубне**. На плану православног школства споменимо тада ипак и један, истина краткотрајан, велики успех који се у нашој црквеној историографији скоро и не спомиње: стварање Источно-православног факултета Свеучилишта у Загребу, основаног аугуста 1920. а укинутог већ априла 1924.

(Излагање на трибини у парохијском дому храма Светог Саве на Врачару у Београду 28. априла 2015, у оквиру трибине Српског либералног савета „Страдање Српске православне цркве у Хрватској у акцијама Бљесак и Олуја“).

Објављено у: „Светигора“, Цетиње, XXIV/2015, бр. 249, октобар 2015, стр. 14 – 17.